

ПАВЛО КУТУЄВ,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"

Автономія культури у структурованому світі

Розмисли над колективною монографією **“Мінливості культури: соціологічні проекції”**. — К.: Інститут соціології НАНУ, 2015. — 440 с.

Читання колективної праці “Мінливості культури: соціологічні проекції”, яку підготували науковці відділу соціології культури та масової комунікації ІС НАН України під керівництвом лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки 2014 року Н.Костенко, є приємним досвідом, позаяк цей текст об’єднується наскрізною ідеєю про автономію культури, але в рамках структурних обмежень. Тому монографія має цінність як в теоретичному, так і в практичному аспекті. Автори демонструють наукову віртуозність — у Веберовому сенсі — у своєму трактуванні багатовимірної проблематики культури та її трансформацій у контексті соціальних змін українського соціуму. Автори виказують блискучу обізнаність зі світовою соціологічною літературою у сфері вивчення культури, її динаміки, механізмів та форм прояву. Значним надбанням монографії є використання її авторами великої кількості моніторингових даних. У книжці вдало застосовуються валідні схеми та методи збирання й опрацювання даних, забезпечується надійна обґрунтованість узагальнень та висновків.

Результати аналітичної праці авторів книжки мають значну практичну цінність. Їх можна використовувати у навчальному процесі в середній школі та у ВНЗ, для викладання основ суспільствознавства, курсів зі соціології (зокрема соціології культури), культурології, філософії, соціальної психології.

Впливи євроінтеграції, вестернізації та неоліберальної глобалізації — хотілося б сказати “модернізації”, але це буде надто оптимістично-нереалістичне позначення процесів, що відбуваються на наших теренах — накладають імперативи наявності policy relevance в будь-якій дослідницькій роботі. Монографія “Мінливості культури” безсумнівно відповідає цьому критерію, тому важко опиратися спокусі wishful thinking та не висловити сподівання, що з текстом книжки ознайомляться ро-

licy-makers зі сфери формування державної культурної політики. Моє wishful thinking має за опертя факт наповнення монографії детальною інформацією про стан вітчизняної культури у соціальному контексті, що, своєю чергою, могло би сприяти вдосконаленню програм і засобів реалізації культурної політики в Україні.

Структурно монографія складається з трьох розділів. Перший розділ “*Концептуальні пропозиції: сканувати та пояснювати культурні рухи*” присвячено розгляду теоретичних позицій стосовно загальної соціокультурної динаміки, яка, на думку авторів, сьогодні характеризується домінацією стану емергенсу, тобто девальвацією і зупиненням налагоджених соціальних та культурних порядків у суспільстві. Попри те суспільне життя не знімає з порядку денного питань *культурної репродукції* та *культурної мобільності*, які авторка першого підрозділу Н.Костенко пропонує осягати із залученням вишуканого й розмаїтого набору аналітичного інструментарію, серед якого особливу увагу привертають звернення до теоретизування про численні модерні. Концепція емергенсу уможливорює контекстуалізацію культурних змін, а отже, відмову від лінійних схем соціальних процесів, схем, які імпліцитно залишають місце лише для “прогресивних”, модернізаційних зсувів.

Автори фіксують такий процес, як ціннісна зміна, що артикулює мінливість культури, її репродукцію та мобільність. Вивчення культурних практик населення теж працює на висвітлення мінливостей сучасної культури. У світлі високого ступеня соціальної диференціації українського суспільства постає важливе питання про гомологію та гетерологію культурних практик різних груп, міри їхніх сходження та розходження. Схожість чи диференціацію естетичних смаків можна спостерігати в художньому просторі соціуму, в межах якого інституціональна культурна політика мусить зважати на естетико-художні орієнтації та смаки культурних аудиторій.

Другий розділ “*Емпіричні свідчення: зміщення модусів культурного життя*” ґрунтується на емпіричних даних довготривалих соціологічних досліджень, таких як моніторинг “Українське суспільство” (що його організував Інститут соціології НАН України впродовж 1991–2014 років), шість хвиль Європейського соціального дослідження (ESS 2003–2013), “Моніторинг політичних новин” (який реалізовувався Академією української преси із 2003 до 2014 року), а також низки глибинних інтерв’ю за участі студентів українських ВНЗ (2012–2013), фокус-групових досліджень учасників київського та львівського Євромайданів (грудень 2013 року) за спеціально розробленими для цілей проекту методиками. За результатами дослідження, ціннісною домінантою в колективних уявленнях сучасного українського соціуму є пріоритет безпеки та виживання, інтенсивність яких помітно підсилюється впродовж соціально-економічних криз. Водночас надзвичайні – тут авторам знову у пригоді стає концепція емергенсу – події в Україні (анексія Криму Російською Федерацією, “неоголошена комбінована війна” (Є.Головаха) Росії в Донбасі) спричинилися до підвищення інтенсивності декларації таких цінностей, як державна незалежність країни, патріотизм, солідарність, демократія, креативний індивідуалізм, культурна компетентність. Це означає, що структура цінностей населення змінюється не лише під тиском, приміром, соціально-економічних чинників, вона також реагує на надзвичайні контингентні події, які неможливо спрогнозувати. Проте не варто ігнорувати той факт, що Жижикове теоретизування про емергенсу постало у відповідь на глобальну *економічну* кризу й трансформацію Європейського Союзу із соціального в економічний проект неоліберального штибу¹. Своєю чергою, поняття Жижека отримало культуральну інтерпретацію від авторів часопису “Theory, Culture and Society” (див., напр.: випуск № 2 за 2015 рік, присвячений проблематиці Governing Emergencies).

¹ Zizek S. A permanent economic emergency // New Left Review. – 2010. – № 64.

У царині медіа-споживання, що є важливим сектором трансмісії цінностей і повідомлень масової аудиторії, спостерігається активний перерозподіл останньої на користь інтернету. Водночас телебачення все ще залишається провідним транслятором соціальної та культурної інформації. Але й тут, як демонструють автори монографії, повсюдно фіксується падіння довіри громадян не тільки до соціальних і політичних інститутів, а й до системи медіа. За умов інтенсифікації конфлікту інтерпретацій — “інформаційної війни” у термінах політико-медійного дискурсу в Україні — що передбачає ефективну активізацію вітчизняних медіа, явище недовіри до них є соціокультурним викликом, який потрібно подолати.

У сфері культурних практик спостерігається тенденція до гомогенізації пререференцій і смаків соціокультурних верств населення. Це означає, що український соціум перебуває на шляху до “культурної всеїдності”, яка формується через “одомашнення” й медіатизацію культурних практик. Разом із тим, як свідчать соціологічні дослідження, значна частина нашого населення з різних причин відсторонена від публічних культурних заходів (відвідування театрів, музеїв, виставок, бібліотек тощо). Назагал має місце переважна спрямованість на пасивні й обмежені форми культурної участі. За такої соціокультурної ситуації відома дистинкція поміж “елітарною” та “масовою” культурою під пресингом новітніх форм і змістів сучасного культурного продукування втрачає свій ґрунт. Цю обставину варто враховувати як у рамках академічної рефлексії щодо культурного стану суспільства, так і в перебігу розроблення культурної політики.

Третій розділ “*Культурні ритми 2014 року*” є емпірично зорієнтованим. У ньому фіксуються фрагменти зрушень чинних соціокультурних порядків, зокрема під час надзвичайних подій в Україні впродовж “the winter of our discontent” (я завдячую застосуванням цієї Шекспірової метафори до подій на Майдані 2013–2014 років Іванові Гомзі, канд. політ. наук, доценту НаУКМА). Це стосується ціннісних орієнтацій учасників Євромайдану, особливостей новинних форматів медіа в період військових дій на сході України, номінації колективних ідентичностей у блогосфері щодо актуальних подій.

Автори монографії вважають, що адекватне осмислення стану emergency, в якому зараз опинився український соціум, неможливе без урахування специфічності масштабних культурних змін, що в ньому відбуваються. Вочевидь, ця тематика є перспективною для сучасної української соціології, а соціологічна спільнота має продовжити концентрувати свою дослідницьку увагу на культурних змінах та їхніх перегінах з політичним, економічним та соціальним розвитком. Це завдання особливо актуалізується в контексті загострення боротьби за визначення / інтерпретацію модерну / модернів у координатах “Захід versus Схід”, що відбувається не лише в Україні, а й у глобальному суспільстві.

Згадавши про глобальне суспільство, не можу не відзначити посилення актуальності цього колективного твору у світлі останніх подій, як-от Brexit, спричинений багатовимірною ситуацією emergency в основних сферах суспільства від економіки (згідно з британськими спостерігачами, соціально-економічне розшарування є довготривалим вислідом неоліберальної політики М.Тетчер) до культури (тут найгострішими питаннями стали сприйняття імміграції та конструювання “Іншого” — переважно ісламського “Іншого” — як ворога в контексті загроз глобального тероризму). Дослідницький потенціал та ерудиція авторів є такими значними, що читач монографії формулює для себе низку питань, які перебувають поза системою концептуальних і тематичних координат книжки. Воднораз від авторів із такими credentials та здобутками природно очікувати більшого. До списку таких очікувань підставою включити таке: 1) спроби синтезу культуральної та структурно-політико-економічної перспектив у соціологічному дискурсі про культурні зміни (тут за чу-

довий приклад править журнал “Economic Development and Cultural Change”, видання, в якому друкувалися піонери дослідницької програми модернізації починаючи від 1950-х років); 2) посилення глобального погляду на культурні зміни, особливо у контексті хвилі глобальної революційної хвилі (як-от Арабська весна), що мала виразний культуральний вимір та медійну складову (зокрема, інтернет та соціальні мережі), а отже, є релевантною проблематиці книжки; 3) урахування проривів історичної макросоціології останніх кількох десятиліть, проривів, які продуктивно поєднують інсайти К.Маркса та М.Вебера, що спричиняється до синтетичного теоретизування в рамках політекономії культури, яка, своєю чергою, вписується в ширший (світ-)системний контекст.

Монографія, що рецензується, справляє надзвичайно приємне враження своєю евристичністю, широкою інтелектуальною панорамою й вишуканим теоретико-методологічним та емпіричним аналізом комплексних культурних феноменів. Автори використовують як прийоми кількісної методології (контент-аналіз, кореспондент-аналіз, кореляційний аналіз), так і якісну методологію (фокус-групи, якісний аналіз текстів, блогів в інтернеті). Монографія має естетично привабливе — витончене — оформлення. Результати аналітичних розмислів унаочнені в таблицях, графіках, рисунках. Узагальнення та висновки щодо мінливостей і динаміки вітчизняної культури стануть у пригоді широкому колу читачів: студентам, представникам мас-медіа, фахівцям у сфері соціальних та гуманітарних наук.

Появу цієї оригінальної та перспективної книжки, що має як теоретичну, так і прагматично-утилітарну цінність, варто з ентузіазмом вітати. Сподіваюся, що колектив авторів продовжить монографічне оформлення своїх подальших досліджень у сфері культурних трансформацій України та світу.